

TURIZAM U BEOGRADU IZMEĐU DVA SVETSKA RATA kroz dokumenta Istorijskog arhiva Beograda

Snežana Lazić, Istorijiski arhiv Beograda

Sažetak

Brojni arhivski fondovi, od organa uprave i strukovnih udruženja do periodike, posredno pružaju podatke i o razvoju turističke delatnosti. Od njih je najrelevantnija građa Odseka za turizam Trgovinske komore i Odseka za štampu i turizam Opštine grada Beograda. Dok prvi Odsek pruža podatke o turizmu na području cele Kraljevine Jugoslavije, drugi se angažovao na uređenju i razvoju turističkih poslova u Beogradu, najčešće u saradnji sa našom najstarijom turističkom agencijom *Putnik*. Otvaranjem Beogradskog sajma 1937. godine naglo se razvija manifestacioni turizam; redovni prolećni i jesenji sajmovi beležili su posetu od 80 do 250.000 posetilaca u ondašnjem Beogradu sa približno 300.000 stanovnika. Gostujuće međunarodne izložbe u organizaciji Udruženja *Cvijeta Zuzorić* i Muzeja kneza Pavla privlače veliki broj gostiju u Beograd i razvijaju kulturni turizam do neprevaziđenih razmera, kao i živu međunarodnu saradnju sa svim evropskim državama. Sajam i Muzej, *Cvijeta Zuzorić* i *Putnik*, najbolji su reprezentivi evropske i regionalne saradnje Beograda 30-ih godina prošlog veka. Turizmom se, na svoj način, bave velikani poput Miloša Crnjanskog i Milana Kašanina.

Ključne reči: arhiv, međuratni period, izložbe, turizam, kultura

TOURISM IN BELGRADE BETWEEN THE TWO WORLD WARS – based on the documents of the Historical Archives of Belgrade

Abstract

Numerous archival funds, from administrative authorities and professional associations to periodicals, indirectly provide information about the development of the tourism industry. The most relevant of them is the documentation of the Chamber of Commerce Department for Tourism and the City of Belgrade Department for Press and Tourism. While the former Department provides information on tourism for the whole Kingdom of Yugoslavia area, the latter one is engaged in the establishment and development of tourist activities in Belgrade, most often in cooperation with our oldest travel agency *Putnik*. The opening of the Belgrade Fair in 1937 marked rapid evolvement of event tourism; regular spring and autumn fairs had 80,000 to 250,000 visitors in Belgrade from that period, which had approximately 300,000 inhabitants. Visiting international exhibitions organized by the Association *Cvijeta Zuzorić* and the Prince Paul's Museum attracted large number of visitors to Belgrade, and boosted cultural tourism to unsurpassed level, as well as active international cooperation with all European countries. The Fair and the Museum, *Cvijeta Zuzorić* and

Putnik, are the best representatives of the European and regional cooperation with Belgrade in the 1930s. Tourism was taken into consideration by some great men, such as Miloš Crnjanski and Milan Kašanin, in their own way.

Keywords: Archive, Interwar, Exhibitions, Tourism, Culture

TIMS Acta (2015) 9, 37-47

Uvod

Istorija turizma, kao jedna od oblasti društvene istorije, do sada nije sistematski obrađena u srpskoj istoriografiji. Razlozi za to leže i u činjenici da je sam turizam relativno mlada pojava u srpskom građanskom društvu. Bitni socijalni uslovi za njegov razvoj – jačanje građanske klase, industrijalizacija zemlje i zakonodavstvo o radu, viši standard i opsta modernizacija Srbije – stvaraju se tek krajem XIX veka. Nekoliko inspirativnih studija o istoriji turizma kod nas objavljeno je u poslednje dve decenije (Krajčević, 1995.; Stojanović, 2006.; Aleksić, 2006). Navedeni autori nedvosmisleno upućuju na arhivsku građu i periodiku kao na prvorazredni izvor za proučavanje ove teme. Savremenici proučavanog perioda (1918-1941), autori novinskih članaka ili studija iz jubilarnih knjiga i spomenica često daju odličnu polaznu tačku za istraživanje istorije turizma (Janić, 1929.; Ranković, 1938.; Vidaković, 1936.; Žižek, 1928).

Početak turizma kod nas treba tražiti negde između osnivanja *Osnovatelnog fondatorskog društva lekovite kisele vruće vode u Vrnjcima*, jula 1868, izgradnje železničke pruge Beograd – Niš 1884. i sredine 90-ih godina XIX veka, kad već postaje uobičajena organizacija izleta u okolinu Beograda (*šetnim vozom* do Rakovice, Kneževca i Resnika; iznajmljenim brodom do Kostolca, Gradišta, Umke, Obrenovca, Smedereva). Do početka Prvog svetskog rata razvijaju se i danas najpoznatiji oblici turizma poput: organizovanih putovanja na svetske sajmove i izložbe (Pariz 1900, London 1907); odlazak Beograđana na more (u XIX veku najčešća destinacija je Abacija, današnja Opatija) i banje, gde počinje i izgradnja stalnih kuća za odmor; grupnih putovanja u slovenske države. Na prelazu iz XIX u XX vek prvi strani turisti pristižu u Beograd, uglavnom na proputovanju za Orijent.

Osnovni materijalni uslovi za razvoj turizma u Beogradu – razvoj saobraćajne infrastrukture i objekata za prijem gostiju – nisu se razvijali ravnomerno. Dok hanovi,

mehane, kafane i hoteli postoje u velikom broju kroz ceo XIX vek (Zamolo Đurić, 1988), situacija sa sobraćajem je složenija. Tokom dobrog dela XIX veka u Beograd se stiže iz Zemuna, lađama na pristanište. Izgradnja železnice 1884. godine, kao i u ostatku Evrope, predstavlja najznačajniji podsticaj razvoju turizma. Saobraćajne veze sa evropskim državama zaokružene su 30-ih godina XX veka izgradnjom mosta kralja Aleksandra, prvim drumskim putem za Zemun i otvaranjem aerodroma 1927. godine. U samoj prestonici, od najvećeg značaja je uvođenje javnog gradskog saobraćaja, tramvaja na konjsku vuču 1892, a zatim i električnog tramvaja 1894. godine, kao i opštinskih omnibusa na liniji Terazije – Topčider (Stojanović, 2012).

Nekoliko značajnih datuma

U hronologiji beogradskog turizma, koja tek treba da bude napisana, do sada je isticana i obeležena 1936. godina u kojoj je Beograd, uz ostala uže turistička, klimatska i banjska mesta, proglašen za turističko mesto. Kao što smo videli, počeci beogradskog turizma su bar 40 godina stariji. Za sada prvi poznat i usamljen dokument predstavlja jedna ilustracija iz Biblioteke grada Beograda, koja predstavlja organizovan izlet grupe Čeha, konjskim zapregama, na Avalu, iz 1887. godine. Prvi turistički vodič o Beogradu napisan je 1896. godine (Bugarski & Hajduković, 1896); jedan njegov primerak čuva se u biblioteci Istorijskog arhiva Beograda (u daljem tekstu IAB). Neki raniji datumi već su pomenuti, a u periodu na koji se odnosi ovaj rad ima ih više. Među najznačajnijima je 24. jun 1923, dan osnivanja akcionarskog turističkog društva *Putnik*, prve domaće turističke agencije.

Slika 1. Beograđani na moru 30-ih godina XX veka.
Zbirka Olge Popović-Obradović

Zakonski propisi

Zakoni iz oblasti turizma su malobrojni u periodu pre Prvog svetskog rata. Godine 1914. u Srbiji se usvaja Zakon o banjama, mineralnim i toplim vodama (Krajčević, 1995), a 1920. istoimeni Pravilnik.

U međuratnom periodu moguće je pratiti i prve zakonske propise koji se direktno odnose na turizam. U fondovima IAB-a nalazimo nekolicinu, bilo da se odnose na grad Beograd ili na celu Kraljevinu Jugoslaviju. Novembra 1929. godine M. Savčić, u svojstvu predsednika beogradske opštine, ustrojava knjige putnika za hotele, o čemu čitamo u *Beogradskim opštinskim novinama* (u daljem tekstu BON). U fondu Trgovinske komore nalazi se jedan primerak *Turističke politike*, sveska 1 iz 1936. godine, izdanje Ministarstva za trgovinu i industriju, praktično Zbornik propisa iz ove oblasti. Tu se takođe nalazi i pomenuti Pravilnik o proglašenju turističkih mesta iz 1936. godine, sa spiskom od 18 mesta Kraljevine Jugoslavije klasifikovanih po banovinama, u turistička, klimatska i banjska mesta.

Školstvo

Razvoj turizma u Srbiji stvorio je potrebu za većim brojem stručnih radnika. *Udruženje hotelijera, restoratera, gostioničara, kafedžija, vlasnika pansiona i svratišta* otvorilo je, novembra 1938. godine, Višu ugostiteljsku školu u Beogradu, u sopstvenoj zgradi Gostioničarskog doma (ul. Jug Bogdanova 28). U svom sastavu je imala internat i školski restoran. Moderno koncipirana nastava obuhvatala je stručne predmete, opšte obrazovne i obaveznu tromesečnu ferijalnu praksu.

Prestala je sa radom 22. jula 1941. godine (Informator Više ugostiteljske škole u Beogradu, 1938).

Fondovi Istorijskog arhiva Beograda (IAB)

IAB nema niti jedan fond koji u svom nazivu ima odrednicu turizam. Arhiv Beograda bogatstvom svojih fondova predstavlja memoriju grada, veliku zbirku najraznovrsnijih dokumenata o praktično svakom segmentu života srpske prestonice, pa samim tim i države. Najrelevantnija građa za ovu temu našla se u fondu Trgovinske komore, koja od 1931. godine formira i svoj Odsek za turizam; isti je slučaj sa fondom Opštine grada Beograda, čiji Odeljak za štampu i propagandu od 1932. vrši i poslove propagande turizma. Dok prvi Odsek pruža podatke o turizmu na području cele Kraljevine Jugoslavije, drugi se angažovao na uređenju i razvoju turističkih poslova u Beogradu. U oba se nalazi i nešto građe nastalo radom *Putnika*, a u Trgovinskoj komori i dokumenta o Beogradskom sajmu, kao i o inostranim sajmovima i izložbama u kojima je Kraljevina Jugoslavija uzela učešća.

Od fondova institucija kulture, u IAB-u se nalazi fond Udruženja prijatelja umetnosti *Cvijeta Zuzorić*, koje, uz Muzej kneza Pavla, ima ključnu ulogu u neprevaziđenom razvoju kulturnog turizma u Beogradu između dva svetska rata.

Biblioteka IAB-a sadrži takve retkosti poput prvog turističkog vodiča o Beogradu iz 1896. godine, Vodiča Miloša Crnjanskog iz 1936. na francuskom jeziku i još nekoliko dragocenih izdanja iz međuratnog perioda. U njenom sastavu je i periodika iz koje se, u suštini, najlakše i najtačnije čita istorija beogradskog i srpskog, odnosno jugoslovenskog, turizma. Iz biblioteke Arhiva obiljem podataka izdvajaju se: *Beogradske opštinske novine*, *Politika*, *Ilustrovano vreme* i *Nedeljne ilustracije*.

Jedan od najstarijih i najznačajnijih fondova IAB-a, Uprava grada Beograda, sadrži dokumenta o vazdušnom saobraćaju i puno materijala o beogradskim hotelima. Porodični fond Glavinović jedan je od onih fondova privatnih stvaralaca arhivske građe koji još prisnije i ilustrativnije od upravnih fondova dočarava sliku građanskog Beograda iz perioda najsnažnijeg razvitka srpskog društva između dva svetska rata.

Slika 2. Primerici literature o turizmu između dva svetska rata, biblioteka Istorijskog arhiva Beograda

Bogata Zbirka Fotografija nezaobilazna je u traženju ilustrativnog materijala za svaku temu iz bogate i burne istorije Beograda. Iz nje se crpi građa za skoro svaku izložbu i publikaciju IAB-a. U okviru ove zbirke, vezano za temu turizma, posebno mesto zauzimaju razglednice Beograda i fotografije koje je arhivu poklonila gospođa Olga Popović-Obradović. U ostalim brojnim fondovima sporadično se nailazi na dokumenta u vezi sa turizmom u Beogradu između dva svetska rata.

Turistička propaganda

Najstariji turistički vodič o Beogradu, izuzimajući nekoliko stranih publikacija u kojima se, između ostalih znamenitosti Orijenta, opisuje i srpska prestonica, napisan je 1896. godine. U periodu između dva svetska rata na svakih nekoliko godina izlazi iz štampe novi vodič, a među njima je posebno interesantan onaj izašao iz pera velikog književnika Miloša Crnjanskog, štampan

1936. na francuskom jeziku (Crnjanski, 1936). I to nije jedini rad slavnog pisca iz oblasti turizma. U izdanju *Jadranske straže* Crnjanski piše 1927. godine o jadranskoj obali i 1928. o Boki Kotorskoj. Mnoštvo publikacija iz međuratnog perioda, ukoliko im se teme makar dotiču privrede ili geografije, sadrže i pregled ili samo osvrt na prilike u turizmu (videti spisak literature).

Sistematski i sa krajnjom ozbiljnošću i profesionalnošću turističkom propagandom bave se Odsek za štampu i turizam Opštine grada Beograda i Propagandno odeljenje turističke agencije *Putnik*. Po donošenju Uredbe o proglašenju turističkih mesta, decembra 1936. godine, u svakom proglašenom mestu, naravno i u Beogradu, formiran je Stalni gradski turistički odbor. U sačuvanim godišnjim budžetima vidimo da je Odbor imao stavke za turističku propagandu, specifikovanu na sledeći način: nabavka turističke literature, otkup starih izdanja o Beogradu, izrada propagandnih fotografija o Beogradu, izrada filmova o Beogradu, troškovi turističkih izložbi, troškovi vezani za

BON – neke su od najopštijih stavki.

U godinama uoči Drugog svetskog rata intenzivno se radi na pripremi i štampi reprezentativnog albuma Beograda, propagandnom filmu, prospektima grada na stranim jezicima. Ove poslove vodi Odsek za štampu i turizam, u okviru Kulturnog odseka OGB. Uoči Drugog svetskog rata aktuelna su dva velika projekta Odseka. Prvo je planirano izdavanje istorije Beograda i *Vođa kroz Beograd*, u saradnji sa Balkanskim institutom, za šta je predviđen izdatak od 600.000 dinara u budžetskoj 1940/41. godini. Godine 1936. raspisan je konkurs za izradu propagandno-turističkog plakata Beograda. U stručnom žiriju, između ostalih, bio je i uvaženi Milan Kašanin. Nagrađen je rad Đorđa Andrejevića Kuna, pod šifrom „Turizam 1936“, sa istaknutim motivima Avale, mosta kralja Aleksandra i pristaništa, uklopljenim u siluetu grada.

Pored nabrojanih poslova, Odsek za štampu i turizam plasira članke i turističke oglase u inostranstvu, pomaže sve manifestacije na Beogradskom sajmu; preduzima mere za unapređenje hotelijerstva u Beogradu (dodeljuje godišnje nagrade za najhigijenskije ugostiteljske radnje); nagrađuje najlepše prestoničke firme; stvara fond za podizanje spomenika, skulptorskih ukrasa i obeležavanje istorijskih mesta u Beogradu; preko radija emituje predavanja i kraća obaveštenja o Beogradu; urađeno je nekoliko kraćih filmova o gradu koji su plasirani preko domaćih bioskopa; pomaže ostala udruženja vezana za turističku delatnost (Srpsko planinsko i turističko društvo; *Jugoslavija*, Revija za turizam) itd. Na teret turističkog budžeta slikaru Paji Jovanoviću poveren je zadatak da za gradski muzej izradi dve monumentalne slike iz istorije prestonice: *Beograd despota Stevana* i *Ulazak srpske vojske u oslobođeni Beograd 1918* – ovo poslednje predviđa budžet za 1941. godinu.

Ako smo zadivljeni radom ondašnjeg gradskog Odseka, treba videti šta po pitanju turističke propagande preduzima agencija *Putnik* u godinama između dva svetska rata. *Putnik* je osnovan 1923. godine kao akcionarsko turističko društvo pod pokroviteljstvom Ministarstva trgovine i industrije i Ministarstva saobraćaja. Iako osnovan u Beogradu, prva biletarnica je proradila u Sarajevu 1. septembra, a u Beogradu i Zagrebu 1. oktobra 1923. (Krajčević, 1995). Propagandne aktivnosti intenziviraju se od 1927. godine izdavanjem

prospekata i izradom kraćeg filma o lepotama Jugoslavije. Ubrzo osniva sopstvenu foto-laboratoriju i foto-arhivu, izdvaja sredstva za novinsku reklamu. Poseban Publicistički odsek osniva 1933; pored knjiga, on štampa i prve *Putnikove* plakate u koloru, dimenzija 70 x 100 cm. U banovskim centrima i velikim gradovima Jugoslavije organizuje veoma dobro posećene turističke izložbe. Slične izložbe organizuje i u inostranstvu, najčešće na međunarodnim sajmovima (Prag, Budimpešta, Lajpcig, Drezden, Dizeldorf, Kopenhagen, Beč, San Rafael na Azurnoj obali, Solun, Varšava, Lvov i Poznanj), na temu *Lepote Jugoslavije*. Posebno je atraktivna postavka iz 1933. godine, sa dioramom, velikim plakatima u boji, kartama, grafikonima i gigant fotografijama, formata 70 x 100 cm, koje su u to vreme bile retkost u Evropi. *Putnikova* publicistika 1934. godine dostiže tiraž od 652.000 primeraka prospekata na sedam svetskih jezika. U foto-laboratoriji te godine izrađuje 9.500 običnih i 1.240 fotografija velikog formata. Autor prepoznatljivog *Putnikovog* amblema iz 1934. godine je Đorđe Andrejević Kun. Luksuzna brošura *Jugoslavija* za američko tržište u tiražu 200.000 primeraka distribuirana je na Svetskoj izložbi u Njujorku 1939. na turističkom štandu Jugoslovenskog paviljona. Za ovu priliku je montiran i turistički film u boji *Jugoslavija – zemlja kontrasta*. Uoči Drugog svetskog rata *Putnikova* foto-služba imala je arhivu sa 30.000 negativa i fotografija. Godine 1939. izašao je poslednji broj *Jugoslavije*, zvaničnog glasila *Putnika* za propagandu jugoslovenskog turizma u inostranstvu, sa tekstovima na četiri jezika.

U Ličnom fondu Radoslava Žutkića nalazi se predlog za reorganizaciju *Putnika* iz 1937/38. godine. Čak i proučavanje razvoja turizma u međuratnom periodu iznosi na videlo razna neslaganja među jugoslovenskim regijama. Ekonomski i saobraćajno snažnije zapadne regije, Hrvatska i Slovenija, favorizovane su i od državne agencije *Putnik*. Sa druge strane, hrvatska društva i organizacije vezane za turizam teže osamostaljenju od centralizovanih organa Kraljevine Jugoslavije, što je vidno kroz akta *Saveza kupališta...* i splitskih turističkih agencija. Žutkićev predlog je radikalniji i sastoji se u formiranju „Zavoda za unapređenje turizma“ i ukidanje *Putnika*.

Privredni i kulturni uspon Kraljevine i njene veze sa Evropom – manifestacioni turizam

Ova tema je, u odnosu na druge oblasti koje su uticale na razvoj turizma u Srbiji, relativno puno obrađivana u istorijskoj nauci (Ignjatović, 2006; Vučetić, 2004). Za nas je posebno interesantan fenomen velikih međunarodnih izložbi i sajмова u Evropi prve polovine XX veka. Zamišljeni kao velike privredne smotre i mesta trgovinske razmene među narodima Evrope, pa i sveta, ovakve manifestacije uvek poklanjaju značajnu pažnju prezentaciji nacionalnih kulturnih i turističkih potencijala država učesnica. Sajmovi i izložbe međunarodnog karaktera, kao sredstva podsticanja privrednog i trgovinskog razvoja, dobijaju u prvoj polovini XX veka primarnu ulogu u razvoju gradova, pa i čitavih regija.

Fond Trgovinske komore u IAB pruža obilje arhivske građe o Beogradskom sajmu, učešću Kraljevine na međunarodnim sajmovima i izložbama i, posredno, o razvoju jednog, za srpsku sredinu novog oblika turizma – manifestacionog. Trgovinska komora planirala je, još marta 1914. godine, da organizuje Opštu zemaljsku izložbu, ali je ova namera osujećena izbijanjem Velikog rata. Pokušaji organizovanja Beogradskog sajma obnovljeni su 1923. godine, osnivanjem *Društva za zemaljske izložbe*, koje je 1933. preimenovano u *Društvo za priređivanje sajma i izložbi*. Prvi beogradski međunarodni sajam održan je u jesen 1937. godine. Osim podataka o međunarodnim sajmovima i izložbama, fond Trgovinske komore sadrži građu o beogradskim ugostiteljima i hotelijerima, udruženjima zainteresovanim za razvoj turizma, posetama inostranih delegacija privrednika Beogradu. 10. juna 1931. godine, dakle znatno pre donošenja znamenite Uredbe o proglašenju turističkih mesta, formira svoj Odsek za turizam.

Beogradski sajam, otvoren septembra 1937. godine, sa svojim redovnim jesenjim i prolećnim izložbama, postao je najveći sajam u jugoistočnoj Evropi. Prvi sajam imao je oko 250.000 posetilaca (iz 17 država sveta, od Persije do Engleske); naredni, prolećni 1938. oko 100.000 posetilaca iz 15 zemalja. Na prvom sajmu, 883 izlagača izložili su robu iz 36 struka (mašine i aparati, tekstil, metalurgija, poljoprivredne mašine, elektrotehnika, hemijski proizvodi, automobili, radio-aparati, koža, galanterija, namirnice, motori, građevinarstvo, nameštaj,

nakit, parfimerija, staklo i porcelan, alkoholna i mineralna pića, optika, foto i kinematografija, rukotvorine, turizam...). Osim jugoslovenskih, izlagači su bili iz Nemačke, Italije, Čehoslovačke, Rumunije, Mađarske, Austrije, Danske, Švajcarske, SAD, Francuske, Engleske, Bugarske, Švedske, Belgije, Finske, Holandije i Japana. Prosečna poseta Beogradskog sajma bila je oko 200.000 posetilaca, tako da je on za trgovinu u međuratnom Beogradu imao veliki značaj. Skoro obavezni prateći sadržaj nastupa Jugoslavije na beogradskim i sajmovima širom sveta bila je izložba o turizmu.

Slika 3. Spasićev paviljon na Sajmu. Foto R. Tatić

Fond Trgovinske komore obiluje podacima o Beogradskom sajmu, programima agencije *Putnik* za posetu određenim sajmovima, programe međunarodnih manifestacija ovog tipa, program poseta raznih privrednih delegacija Jugoslaviji, odnosno njenoj prestonici Beogradu, o posetama naših privrednika stranim zemljama sa kojima smo imali razvijene ekonomske i kulturne odnose, ekskurzijama iz raznih zemalja Evrope, o sajmovima, izložbama i konferencijama u više ili manje neposrednoj vezi sa turizmom. Najviše je arhivske građe iz 30-ih godina prošlog veka, na primer o poseti austrijskih, holandskih, nemačkih, poljskih, švajcarskih, grčkih, belgijskih i američkih privrednika Beogradu; izlet članova naše Trgovinske komore u Nemačku, Škotsku, Englesku i Bugarsku. Ovaj fond sadrži i građu o: početku rada Beogradskog turističkog društva, poziv na konferenciju *Saveza kupališta, klimatskih mesta, mineralnih vrela i sanatorija u Kraljevini Jugoslaviji*; dnevni red konferencije povodom proglašenja turističkih mesta itd.

Otvaranje Beogradskog sajma pružilo je izvanredan podsticaj razvoju turizma u Beogradu. U grad naseljenosti oko 300.000 stanovnika slile su se reke posetilaca iz Jugoslavije i inostranstva. Recimo i to da je položaj Beogradskog sajma, iz aspekta saobraćajne

povezanosti i pristupačnosti, bio izvanredan. Lokacija na levoj obali Save neposredno uz novoizgrađeni most kralja Aleksandra I nalazi se na međunarodnom putu London-Pariz-Milano-Beograd-Carigrad i Beograd-Pešta-Beč-Prag i dalje na sever. Od centra grada, Terazija, do Sajma ima samo 10 minuta pešice, a sajmište je vezano za centar grada tramvajskim i autobuskim linijama. Beogradski aerodrom bio je samo 15 minuta udaljen od sajmišta. Pisac kraće studije o Sajmu, iz Trgovinske komore, tvrdi da Beogradski sajam u pogledu saobraćaja ima najidealniju situaciju u poređenju sa svim evropskim sajmovima, kako u pogledu komunikacija sa gradom, tako i u unutrašnjem i međunarodnom saobraćaju.

Ugostiteljski kapaciteti Beograda, koji nisu bili zanemarljivi, u vreme održavanja prolećnih i jesenjih sajmova nisu bili dovoljni da prime sve posetioce Sajma. Gradske vlasti naređuju Direkciji tramvaja i osvetljenja, 8. septembra 1937. godine (dakle, nekoliko dana uoči otvaranja Sajma) da po hitnom postupku u izlaznom holu Glavne železničke stanice sagradi Biro za stanove, najkasnije do 9. septembra uveče, kako bi mogao davati obaveštenja posetiocima Sajma, koji se otvara 11. septembra. Turistički odbor grada formira Komisiju, u kojoj učestvuju predstavnik *Putnika* i lekar dr Borivoje Vučković, a koja je od 26. avgusta do 10. septembra pregledala privatne stanove za izdavanje. Jugoslovenske železnice uključuju se u svojevrsni turistički bum izazvan otvaranjem Beogradskog sajma odobravanjem popusta od 50% na vozne karte posetiocima Sajma. Direkcija tramvaja i osvetljenja pojačala je tramvajski i autobuski saobraćaj i ustanovila novu tramvajsku liniju br. 5 na relaciji Glavna železnička stanica-Terazije. Stalni gradski turistički odbor Opštine grada Beograda (OGB) u saradnji sa *Putnikom* organizovao je informativne pultove i smeštaj gostiju po privatnim stanovima i skupnim prenoćištim. Angažovano je 839 soba u privatnom smeštaju sa 1.294 kreveta. U Domu studentkinja izdato je 83 kreveta, u Gostioničarskom domu 276, u Sokolani Sokolskog društva br. II 50 kreveta. Otvoren je Gradski turistički biro u Kolarčevoj br. 9, informacioni biro na glavnoj i železničkoj stanici Dunav. Biroi su radili celog dana, od šest ujutru do ponoći. Davali su gostima Beograda uputstva i odštampane prospekte, upućivali u stanove one koji nisu imali rezervisan hotelski smeštaj.

Kulturni turizam

Uz opšti privredni i kulturni prosperitet Kraljevine SHS (Jugoslavije od 1929. godine) u međuratnim godinama, ide i do tada neprevaziđeni razvoj kulturnog turizma u njenoj prestonici. Za to su pre svega zaslužne dve institucije – Udruženje prijatelja umetnosti *Cvijeta Zuzorić* i Muzej kneza Pavla. Proučavajući građu fonda *Cvijete Zuzorić* neposredno, a rad Muzeja iz sekundarnih izvora (Vučetić, 2004), uočavamo da iza najvećih dometa obe institucije stoji ime velikana međuratne istorije umetnosti Milana Kašanina. Pored opšte poznate činjenice da je Kašanin bio višegodišnji direktor Muzeja, izveštaji o radu *Cvijete Zuzorić*, likovne sekcije, otkrivaju to isto ime u žirijima izložbi, savetodavnom radu i organizaciji značajnih međunarodnih izložbi. I upravo je predstavljanje najznačajnije evropske umetničke produkcije u Beogradu ona aktivnost koja ove dve značajne ustanove kulture dovodi u vezu sa turizmom.

U periodu između dva svetska rata, ljubitelji umetnosti češće putuju u većim grupama radi posete velikim izložbama, nego individualno. U zapisnicima OGB sačuvana je molba bugarskih slikara koji su doputovali u Beograd na izložbu o francuskom slikarstvu da im se smanji taksa, kao i molba za finansijsku pomoć Beograđanima kako bi otputovali u Pariz na izložbu.

Još pre osnivanja Muzeja kneza Pavla, Udruženje *Cvijeta Zuzorić* kontinuirano radi na predstavljanju strane umetnosti Beogradskoj publici. Pre otvaranja Paviljona na Kalemegdanu, izložba Francuske grafičke umetnosti održana je u kući g-đe Line Krsmanović. Završetkom izgradnje Paviljona ostvaren je jedan od ključnih ciljeva Društva i omogućen intenzivan likovni život Beograda. Pored redovnih smotri savremene umetnosti – jesenje (beogradski) i prolećne (jugoslovenski umetnici), Udruženje vremenom organizuje sve raznovrsnije izložbe. Samo u periodu od 1929. do 1934. godine na Kalemegdanu su organizovane izložbe savremene engleske, ruske, francuske (u više navrata), nemačke, mađarske i poljske umetnosti, kao i češke i nemačke arhitekture. Izložbu Savremene francuske umetnosti 1932. godine posetilo je preko 2.500 posetilaca. Iz Beograda je preneto u Zagreb, a Milan Kašanin je, između ostalih, povodom ove izložbe odlikovan visokim odlikovanjem Legije časti (*Izveštaj o radu za godine*

1922-1935, 1935). Posle nekoliko neuspelih pokušaja, Udruženje uspeva da 1935. godine izdejstvuje povlasticu od 50% na svim železnicama posetiocima Prolećne izložbe 20-28. maja, sa ciljem da se Prolećna izložba učini pristupačnom i onima koji žive van prestonice. Tih dana kroz paviljon je prošlo 769 osoba iz raznih krajeva Jugoslavije.

Udruženje *Cvijeta Zuzorić* jednako se angažuje i na predstavljanju savremene jugoslovenske umetnosti Evropi. Godine 1932. organizuju se izložbe u Amsterdamu i Briselu, 1937. u Košicama i Brnu, u međuvremenu i u Pragu, a 1938. u Danskoj i Švedskoj.

Za nas su posebno interesantne izložbe o turizmu organizovane u Paviljonu. Izložbu *Jugoslavija u slici* organizuju Udruženje *Cvijeta Zuzorić*, Ministarstvo trgovine i industrije i društvo *Putnik* 1930. *Putnik* je, inače, prilogom od 1.000 dinara 1927. godine upisan u priložnike *Cvijete Zuzorić* u korist dovršavanja Paviljona. Društvo *Putnik* pojavljuje se i kao organizator turističke izložbe u Paviljonu 1932. godine.

Pun procvat kulturnog turizma i izuzetno veliku posećenost dostižu izložbe u Muzeju kneza Pavla, pod stručnim vođstvom Milana Kašanina.

Mecena i vrstan poznavalac savremene evropske umetnosti, u sadejstvu sa jednako snažnom ličnošću Milana Kašanina, knez Pavle Karađorđević praktično postavlja Beograd na kulturnu scenu Evrope između dva svetska rata. Muzej savremene umetnosti svečano je otvoren 23. jula 1929. Ukazom od 11. aprila 1935. Kašanin je postavljen za direktora Muzeja kneza Pavla (Vučetić, 2004, str. 28). Odmah nakon otvaranja, ova ustanova dostiže posećenost koja u srpskim muzejima ni danas nije nadmašena. Za prve dve godine postojanja Muzej je obišlo više od 30.000 posetilaca. Vremenom je zgrada ove agilne kulturne ustanove (Konak kneginje Ljubice) postala nedovoljna. Aleksandar Karađorđević je 1933. odlučio da daruje narodu zgradu Novog dvora za potrebe prestoničkog muzeja. Dan otvaranja Muzeja kneza Pavla, 18. januar 1936, ostao je zabeležen kao značajan datum u kulturnoj istoriji Beograda i Kraljevine Jugoslavije. Samo prvog radnog dana, 19. januara, Muzej je obišlo oko 20.000 posetilaca. U prvih mesec dana kroz njega je prošlo oko 50.000 ljudi, a samo nedeljom, kada je ulaz bio slobodan, zabeležena je poseta od oko 5.000 ljudi. Ministarstvo prosvete je odobrilo sredstva

Dragiši Brašovanu i Milanu Kašaninu da otputuju u Beč, Prag, Berlin, Minhen i Pariz radi stručnog proučavanja uređenja tamošnjih muzeja.

U najznačajnije delatnosti ovog Muzeja spada organizacija međunarodnih izložbi kao velikih kulturnih događaja. Priređeno ih je sedam – dve izložbe francuske umetnosti, danska, poljska, turska, italijanska i izložba nemačkih knjiga. Tri od njih su bile izuzetno značajne ne samo za Beograd, već i za državu i čitav region: *Izložba modernog francuskog slikarstva* 1936, *Italijanski portret kroz vekove* 1938. i *Sto godina francuskog slikarstva – od Davida do Sezana* 1939. godine.

Najposećeniju izložbu u međuratnom periodu, izložbu italijanskog portreta iz 1938. godine, organizovali su italijansko Ministarstvo za narodnu kulturu i jugoslovensko Ministarstvo inostranih poslova i Ministarstvo prosvete, na inicijativu kneza Pavla. Za šest nedelja, koliko je trajala, privukla je više od 80.000 posetilaca (u gradu od 241.000 stanovnika). Prodato je 10.000 primeraka luksuzno opremljenog kataloga. Ceo projekat bio je višestruko podržan od države. Između ostalog, Generalna direkcija državnih železnica davala je popust od 50% od normalne cene karte za posetioce izložbe.

Naravno da izložbe u Paviljonu *Cvijeta Zuzorić* i Muzeju kneza Pavla nisu jedini podsticaj kulturnog turizma u Beogradu u periodu između dva svetska rata, ali su njegov najeklatantniji primer za koji su nam, uostalom, sačuvani egzaktni podaci, kao i materijalna svedočanstva u vidu kataloga, novinskih napisa, fotografija i ostale arhivske građe.

Konferencije o turizmu

U međuratnom Beogradu održano je više konferencija koje su u neposrednoj vezi sa turizmom. Pojedine su imale međunarodni karakter, što je logična posledica činjenice da se veliki broj strukovnih udruženja povezivao sa odgovarajućim međunarodnim organizacijama. Društvo *Putnik*, osnovano 1923, već 1927. godine primljeno je u AGOT (Association des Grandes Organisations Touristiques), sa sedištem u Beču, savez 20-tak najvećih turističkih organizacija u Evropi.

Srpski automobilski klub osnovan je 25. jula 1922, da bi dve godine kasnije, 6. aprila 1924. bio obrazovan Automobilski klub Kraljevine SHS. Već 1926. izvršen je njegov prijem u Međunarodni savez za turizam, kao i u Međunarodno udruženje priznatih automobilskih klubova. Godine 1933. ujedinen je sa Jugoslovenskim turing-klubom (Jubilarna knjiga državnih železnica, 1929). Ovaj klub je intenzivno radio na propagandi domaćeg i inostranog turizma. Između ostalog, održavao je konferencije o značaju automobilizma, primao brojne goste iz inostranstva, organizovao veoma posećena i od štampe zabeležena predavanja.

Društvo za vazdušni saobraćaj A.D. Aeroput, osnovano 17. juna 1927, 1929. postaje član Međunarodne unije za vazdušni transport (IATA).

U Zagrebu je 1920. godine održan osnivački kongres *Saveza kupališta, banja i klimatskih mesta*. Pri Ministarstvu trgovine i industrije 1921. formiran je Odsek za unapređenje turizma. Odsek 1926. saziva prvu opštu javnu konferenciju svih faktora u turizmu i pristupa Centralnom Savezu međunarodnih organizacija. Osnivaju se zvanični turistički biroi Kraljevine Jugoslavije u Pragu, Parizu, Beču i Budimpešti i pripremaju isti u Minhenu i Njujorku. Peti kongres *Saveza kupališta, banja i klimatskih mesta* u Sarajevu 1929. vodi ka usvajanju zakona o turizmu.

Predstavnici našeg turizma učestvuju na svim međunarodnim konferencijama. Prvi međunarodni kongres za turizam održan je 1927. godine na jadranskom primorju, na brodu Karađorđe (Janić, 1929). Oktobra 1928. u Splitu se održava zajednička nemačko-jugoslovenska konferencija za turizam.

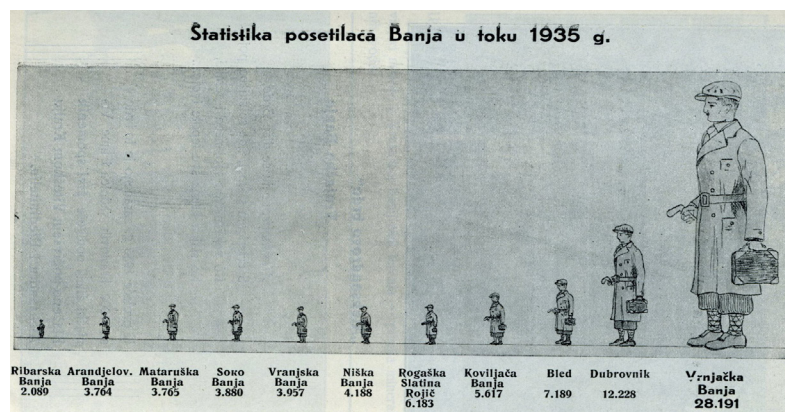
Štampa beleži i podatak o održavanju Treće međunarodne turističke konferencije u Beogradu 1929. godine (*Politika*, 22. oktobar 1929). U januaru 1934. godine u Beogradu se održava Konferencija Zemaljskog Saveza hotelijerskih udruženja Kraljevine Jugoslavije. U fondovima IAB-a sačuvano je nekoliko programa konferencija o turizmu iz perioda između dva svetska rata.

Savez kupališta, klimatskih mesta, mineralnih vrela i sanatorija u Kraljevini Jugoslaviji, sa sedištem u Zagrebu, upućuje širem krugu interesenata poziv na stručna predavanja i referate, koji će se održati kao nastavak Glavne skupštine 11. februara 1938. u Maloj dvorani Trgovinske komore u Beogradu.

Donošenje Uredbe o unapređenju turizma i Pravilnika o proglašenju turističkih mesta iz 1936. godine propraćeno je sazivanjem Konferencije decembra iduće, 1937. godine u Beogradu. Po tri osnova razmatra se praktična primena Uredbe, aktuelna pitanja ugostiteljstva i pripreme mere za nastupajuću sezonu.

Ostali oblici turizma

Opšte je mišljenje da početke turizma u Srbiji treba tražiti u njenim banjama. Utemeljitelj gotovo svih tekovina moderne srpske države, knez Miloš Obrenović, i ovde je načinio prvi korak poslavši uzorke vode sa nekoliko banjskih izvora na analizu u Beč, davne 1837. godine. U XIX veku najpopularnije su Vrnjačka, Aranđelovačka, Ribarska, Brestovačka i Sokobanja; do poslednje pomenute put iz pravca Beograda trajao je 3 –

Slika 4. Statistika posetilaca banja u 1935. godini

4 dana, konjskim zapregama. Istorija modernog turizma u Vrnjačkoj banji počela je jula 1868. godine, osnivanjem *Osnovateljnog fondatorskog društva lekovite kisele vruće vode u Vrnjcima*. Pred drugi svetski rat ovo lečilište je zabeležilo blizu milion noćenja, koliko su zajedno ostvarili Beograd, Dubrovnik i Bled, tri najposećenija mesta u Kraljevini Jugoslaviji.

U fondovima IAB-a nalazi se relativno puno građe o banjskim mestima u Srbiji, prevashodno u dokumentima Odseka za štampu i turizam OGB, Trgovinske komore i Zbirci fotografija. U Odseku se nalazi građa o našim najpoznatijim banjama sa unifikovanim podacima o: geografskim i klimatskim osobenostima položaja lečilišta, saobraćajnim vezama i cenom voznih karata, karakteristikama termalnih izvora i lekovitosti voda za razne zdravstvene smetnje, detaljnim popisom smeštajnih kapaciteta sa cenom pansiona i kur-taksi. Dakle, na jednom listu A4 formata ispisani su podaci dovoljni za turistički prospekt lečilišta.

Poslednji pasus ovog dokumenta svedoči o značaju koji je pridavan turizmu i o širokoj podršci države ovoj grani privrede. U njemu je navedeno, pozivajući se na propise Jugoslovenskih Državnih železnica, da svaki

turista-posetilac, iz ma kog mesta, posle najmanje 5 dana provedenih u mestu, ima pravo na besplatan povratak, i to ne računajući dan odlaska. Godine 1936. dr Lazar Nenadović objavljuje knjigu „Banje, morska i klimatska mesta u Jugoslaviji“, koju mnogi smatraju do danas neprevaziđenom monografijom o banjama. Savez kupališta, klimatskih mesta, mineralnih vrela i sanatorija u Kraljevini Jugoslaviji ima svoje sedište u Zagrebu, a kao što je već rečeno, konferenciju u februaru 1938. održao je u zgradi Trgovinske komore u Beogradu.

Ostali vidovi turizma u Beogradu između dva svetska rata – izletnički, sportski, letnja kupališta na dve beogradske reke – otvorili bi mnogo novih tema i daleko prevazišli okvire ovog rada.

Shvaćen u tom širem smislu, turizam je tema koja je zastupljena u mnogim fondovima IAB-a. *Društvo beogradskih ženskih lekara* ima svoje odmaralište u Prčnju, *Savez Sokola* i *Jadranska straža* neguju omladinski i vaspitni, neprofitni turizam. Sistematski izvor statističkih podataka daje Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije, ali se podaci nađu i u raznim jubilarnim izdanjima i spomenicama iz perioda između dva svetska rata.

Slika 5. Školska omladina u letovalištu *Jadranske straže*, Martinšćica kod Sušaka

Slika 6. Izlet na Avalu 30-ih godina XX veka, foto Mihailo S. Petrović

U građi Odseka za štampu i turizam OGB nalazi se i jedan spisak „Beogradskih društava zainteresovanih za razvoj turizma“ iz 1940. godine. Na njemu su: *Putnik*, *Savez Sokola Kraljevine Jugoslavije*, *Savez skauta Kraljevine*, *Jugoslovenski nogometni savez*, *Auto-klub*, *Jugoslovenski turing-klub*, *Srpsko planinsko i turističko društvo*, *Turističko društvo Fruška gora* (sa sedištem u Novom Sadu), *Dunavsko kolo jahača Knez Mihajlo*, *Zimsko-sportski podsavez*, *Uprava Beogradskog sajmišta*, *Zemaljski savez ugostiteljskih udruženja Kraljevine*

Jugoslavije, *Udruženje hotelijera, restoratera, kafedžija, gostioničara, vlasnika pansiona i svratišta za Beograd* – beogradska sekcija Saveza, *Ferijalni savez*, *Aero-klub Kraljevine Jugoslavije*, *Aeroput*, društvo za vazdušni saobraćaj A.D. Njima se iste, 1940. godine, pridružuje *Udruženje trgovaca raznih struka za grad Beograd*, koje se obraća Gradskom poglavarstvu sa željom da kandiduje svog člana, g. Radoslava Žutkića, u turistički Odbor grada.

Međuratna periodika, pomenuta već kao odličan izvor za proučavanje turističke propagande, pruža obilje

podataka za celokupnu istoriju turizma. U njoj, između ostalog, nalazimo podatke o beogradskim kupalištima, sokolskim svečanostima, sportskim utakmicama i udruženjima, turističke i hotelske oglašave.

Slika 7. Automobilom na more,
Zbirka Olge Popović-Obradović

Naši turisti najviše putuju u Budimpeštu, Prag, Beč, Pariz, London, Berlin, Temišvar, Bratislavu, Bavarske i Tirolske Alpe i kružne ture po Grčkoj. U periodu od 1935-1938. godine rekordnih 116.000 Jugoslovena putovalo je u inostranstvo, uglavnom individualno. Trostruko više stranaca je dolazilo u Jugoslaviju, što je činilo receptivnom turističkom zemljom (Krajčević, 1993). U Srbiji je dolazio veći broj turista nego u Hrvatsku. Najposećenije destinacije, posle Beograda, su banje i primorska mesta (Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije, 1929-1939). Beograd je 30-ih godina prošlog veka imao više turista od Dubrovnika.

Zaključak

U međuratnom Beogradu nesporno najrazvijeniji oblici turizma bili su manifestacioni i kulturni turizam. Ako posmatramo Beograđane kao konzumente turizma i njihove, u ovom periodu već sasvim evropske navike, primetan je i uspon banjskog, morskog, izletničkog i neprofitnog omladinskog turizma.

Istraživanje dokumenata ostalih arhivskih ustanova, ali i privatne arhivske građe nedostupne javnosti, u krajnjem ishodu rezultiralo bi osnivanjem muzeja turizma, kakav u susednoj Hrvatskoj postoji od 2007. godine u Opatiji. Ovakva institucija doprinela bi sistematičnom i sveobuhvatnom pregledu razvoja turizma u prošlosti i efikasnijem utemeljenju njegove budućnosti.

LITERATURA

- Aleksić, V. (2006). *Turizam u Beogradu: građa za hroniku, 1840-1940*. Beograd: Turistička organizacija Beograda
- Bugarski, Đ. , & Hajduković, P. (1896). *Vođa po Beogradu s planom Beograda*. Beograd: Izdanje autora.
- Crnjanski, M. (1936). *Belgrade*. Beograd: Bureau central de presse
- Ignjatović, A. (2006). Politika predstavljanja jugoslovenstva: jugoslovenski paviljon na Svetskoj izložbi u Parizu 1937. godine. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 11(2-3), 65-82.
- Janić, V. (1929). Razvoj turizma u Jugoslaviji. *Jubilarna knjiga državnih železnica Kraljevine Jugoslavije 1919-1929*. Beograd: Vreme, 403-418.
- Kostić, S. Đ. (2009). *Na bregu iznad reka, Beograd u vodičima za putnike (1800-1945)*. Beograd: Muzej grada Beograda
- Krajčević, V. (1995). *Akcionarsko društvo Putnik A. D.* Beograd: Putnik *Politika*. 22. oktobar 1929.
- Ranković, J. D. (1938). Za unapređenje turizma u Beogradu. *Beogradske opštinske novine*, 508-510.
- Statistički godišnjak Kraljevine Jugoslavije (1929-1939), <http://www.sistory.si> › ... › Statistične publikacije, pristupljeno 25. jula 2014.
- Stojanović, D. (2006). Turizam i konstrukcija socijalnog i nacionalnog identiteta u Srbiji krajem 19. i početkom 20. veka. *Godišnjak za društvenu istoriju*, 13(1/3), 44.
- Stojanović, D. (2012). *Kaldrma i asfalt, urbanizacija i evropeizacija Beograda 1890-1914*. (3. izd.). Beograd: Udruženje za društvenu istoriju
- Tri godine vlade g. D-r Milana M. Stojadinovića* (1938). Beograd: Centralni presburo predsedništva ministarskog saveta, 31-38.
- Turistička politika sv. 1* (1936). Beograd: Ministarstvo trgovine i industrije
- Izveštaji o radu za godine 1922-1935*. Beograd: Udruženje prijatelja umetnosti *Cvijeta Zuzorić*. (1935)
- Vidaković, Ž. S. (1936). Značaj turizma za Beograd i naše gradove. *Beogradske opštinske novine*, 12, 862-875.
- Informator Više ugostiteljske škole u Beogradu*. (1938). Beograd: Viša ugostiteljska škola u Beogradu
- Vučetić, R. (2004). Muzej kneza Pavla – Izlazak Beograda na evropsku kulturnu scenu. *Tokovi istorije 1-2/2004*, 23-43.
- Zamolo Đurić, D. (1988). *Hoteli i kafane XIX veka u Beogradu*. Beograd: Muzej grada Beograda
- Žižek, C. (1928). Razvoj turizma. *Jubilarni zbornik života i rada SHS 1918-1928*. Beograd: Vreme, str. 575-578.

Datum prijave rada: 12.12.2014.

Datum prihvatanja rada: 08.01.2015.

Kontakt

Snežana Lazić, Istorijski arhiv Beograda, Palmira Toljatija 1
E-mail: sandy.cubismo@gmail.com